- 9 ส.ค. 2538

อุตสาหกรรมการ มหาวิทยาลัยมหิดล
สำนักหอสมุด

กระบวนการยอมรับการทำเกษตรกรรมทางเลือกในหมู่บ้าน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กรณีศึกษา หมู่บ้านหนองใหญ่

ADOPTION PROCESS OF ALTERNATIVE AGRICULTURE PRACTICES IN NORTHEAST VILLAGE : A CASE STUDY OF NONG YAI VILLAGE

วีรบูรณ์ วิสารทสกุล

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาเทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล
พ.ศ. 2538

วพ
ว 827ก
2538

Copyright by Mahidol University

35982

กิตติกรรมประกาศ

"เราต่างมีพันธะหน้าที่" นัยยะของวลีข้างต้นดูจะเข้าใจได้ง่าย หากแต่ในเบื้องลึกของภารกิจที่มีและสัญ-ลักษณ์ที่ปรากฏในตัวภารกิจนั้นเล่า กลับมิใช่สิ่งที่จะทำความเข้าใจได้เหมือนหลักตรรกะทั่วไป งานวิทยานิพนธ์นี้ก็เฉกเช่น ต่างเป็นพันธะหน้าที่หนึ่งตามกรอบปฏิบัติของบัณฑิตศึกษา ทั้งยังเป็นสัญลักษณ์ที่แทนหลักกิโลของการเดินทางที่พ้นผ่าน ต่างคนจึงเร่งรีบ รุดไปบนเส้นทางที่ตนได้เลือก จนบางครั้งก็ลืมที่จะเหลียวมองหาความงดงามของดอกหญ้าที่เผยอกลีบอยู่ข้างทาง

หนทางทุกสายอาจนำไปสู่ความสำเร็จและล้มเหลว วิถีที่มืดดำที่สุด อาจสว่างไสวที่สุดตรงปลายทาง และวิถีที่รุ่งโรจน์เจิดจ้าที่สุด ก็อาจนำไปสู่ความอับเฉามืดดำที่สุดเช่นกัน ดังนั้นจึงอาจไม่ใช่สิ่งสำคัญอะไรที่เราได้ตัดสินใจเลือกเส้นทางสายไหน เพราะว่าผลสุดท้ายของมันคงเป็นเรื่องที่เกินความคาดคิด เช่นเดียวกับงานวิทยานิพนธ์ที่เรารับรู้ความเป็นรูปธรรมที่จุดเริ่มต้น หากแต่ในช่วงตรงกลาง และจุดสิ้นสุด คือสิ่งที่เราต้องค้นหาอย่างตั้งใจ และนี่เองก็เป็นข้อจำกัดของการทำวิทยานิพนธ์ (ที่ดี ?) ซึ่งมักก่อเกิดเป็นความท้อแท้ เบื่อหน่าย สับสนกับความคิด จนบางครั้งถึงกับแปลกแยกกับตัวเอง แต่อีกนัยหนึ่งของอุปสรรคหรือข้อจำกัดดังกล่าว เมื่อเราได้เรียนรู้ที่จะอยู่กับมัน และยอมรับเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการค้นหา ดั่งเช่นหน้าตรงข้ามของเหรียญ มันจึงกลับเป็นวัตถุดิบหรือประสบการณ์ที่เราจะสามารถหยิบใช้เพื่อแก้ปัญหาได้ไม่ยากนัก ดังเช่นที่มีนักเขียนท่านหนึ่งได้เคยกล่าวไว้ว่า

"มนุษย์เราพัฒนาสติปัญญามาจากความล้มเหลว มากกว่าความสำเร็จ
จากความผิดพลาด มากกว่าความถูกต้อง"

อย่างไรก็ตามจุดหมายปลายทางมิอาจเป็นจริงได้ หากไม่ได้รับการสนับสนุนจากผศ.ดร. อนุชาติ พวงสำลี ครูผู้ให้ทั้งโอกาส เวลา ความรู้ ตำรา และข้อถกเถียงมากมายตลอดระยะเวลาอันยาวนานอย่างไม่เหน็ดเหนื่อย ดร.แอนโทนี ประมวลรัตน ที่สนับสนุนแนวทางการเรียนรู้ทางมานุษยวิทยา และข้อคิดเห็นต่างๆ ที่ช่วยยกระดับการเรียนรู้ของผู้วิจัยต่อแนวทางดังกล่าว และคุณทรงพล เจตนาวณิชย์ ที่เปิดโอกาสให้ผู้วิจัยเข้าสู่กระบวนการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนและร่วมในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนผ่านโรงเรียนชุมชนอีสาน ตลอดจนให้คำปรึกษา และประเด็นการพิจารณาที่ทำให้งานวิทยานิพนธ์มีความรอบด้านมากขึ้น ขอขอบคุณอาจารย์เสน่ห์ จามริก พี่และเพื่อนที่สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ที่ให้โอกาสผู้วิจัยได้ร่วมทำงาน ตั้งคำถาม และถกเถียงอย่างไม่ลดละ ขอขอบคุณอาจารย์อนันต์ ลิขิตประเสริญ ที่ช่วยอ่านและให้คำแนะนำต่อโครงร่าง ตลอดจนให้ความรู้ที่เป็นประโยชน์แก่การทำงานในสนาม ขอขอบคุณอาจารย์อีกหลายๆ ท่าน ที่คอยไต่ถามความคืบหน้าของการเดินทางอยู่เสมอ ๆ

พละกำลังในการเดินทาง มิอาจปฏิเสธน้ำ อาหาร และกำลังใจ ฉันใด งานวิทยานิพนธ์ก็มิอาจปฏิเสธเงินทุน ข้อมูล และกำลังใจ ฉันนั้น ขอขอบคุณมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ที่ได้สนับสนุนทุนในการศึกษาวิจัยนี้ ขอขอบคุณพ่อขาม แม่เพียง ชาวบ้านหนองใหญ่ทุกคนที่ได้ให้ทั้งที่พัก อาหาร และความรู้ในการอยู่ร่วมกับชาวบ้าน ขอขอบคุณกัลยาณมิตร ผอง-เพื่อน และพี่ๆ ทุกคนที่มีโอกาสร่วมเดินทางในบางช่วงของการค้นหา และแบ่งปันความรัก ความอบอุ่นด้วยดีตลอดมา

Copyright by Mahidol University

ขอขอบคุณ ป๊า แม่ ครูคนแรกที่สอนให้รู้จักการช่วยเหลือและการตอบแทน พี่ติ๋ม พี่เม้า พี่ที่ไม่เคยทอดทิ้งน้อง เหล่านี้ คือ สายเลือดที่ไหลเวียน และหล่อเลี้ยงผู้วิจัย

อย่างไรก็ดี ผู้ที่ผู้วิจัยกล่าวมาทั้งหมด ไม่มีส่วนที่จะต้องรับผิดชอบใด ๆ ต่อความตื้นเขินทางสติปัญญาของผู้วิจัยเอง ซึ่งบางครั้งก็แลเห็นความจริงในทางตรงข้ามกับคำแนะนำของท่าน ตลอดจนความผิดพลาดและความมักง่ายต่าง ๆ ที่อาจจะหลุดรอดปรากฏให้เห็น ทั้งหมดย่อมเป็นความรับผิดชอบโดยตรงของผู้วิจัย

Copyright by Mahidol University

ชื่อวิทยานิพนธ์ กระบวนการยอมรับการทำเกษตรกรรมทางเลือกในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กรณีศึกษา หมู่บ้านหนองใหญ่
ผู้วิจัย วีรบูรณ์ วิสารทสกุล
ปริญญา วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (เทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์
อนุชาติ พวงสำลี Ph.D.
แอนโทนี ประมวญรัตน Ph.D.
ทรงพล เจตนาวณิชย์ วท.ม.
วันที่สำเร็จการศึกษา 26 เมษายน พ.ศ. 2538

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง "กระบวนการยอมรับการทำเกษตรกรรมทางเลือกในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กรณีศึกษาหมู่บ้านหนองใหญ่" มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อทำความเข้าใจในกระบวนการขยายตัวและกระบวนการยอมรับการทำเกษตรกรรมทางเลือก และปัจจัยเงื่อนไขที่กำหนดการเกิดขึ้นของกระบวนการ ในฐานะที่เป็นทางเลือกหนึ่งในด้านอาชีพ ที่มีนัยยะทั้งในเชิงสังคมหมู่บ้าน สิ่งแวดล้อม และสุขภาพ ในพื้นที่ศึกษา 1 หมู่บ้าน อยู่ในเขตอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความเคลื่อนไหวของการทำเกษตรผสมผสานอยู่สูง การศึกษาในภาคสนามใช้ระยะเวลาประมาณ 3 เดือน ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม ถึงเดือนกันยายน 2537

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ทำเกษตรผสมผสานอยู่แล้ว (5 ปีขึ้นไป) กลุ่มที่เพิ่งจะเริ่มทำ (0-5 ปี) และกลุ่มที่ปฏิเสธ กลุ่มละ 4 คน และบุคคลแวดล้อมอีกประมาณ 15 คน การศึกษาใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพผ่านมุมมองทางมานุษยวิทยา โดยอาศัยเครื่องมือหลายๆ อย่างประกอบกันได้แก่ การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ และการสัมภาษณ์อย่างเจาะลึก รวบรวมข้อมูลด้วยการจดบันทึก และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) บางส่วนทำการ วิเคราะห์เอกสาร (documentary analysis) ร่วมด้วย

ผลการศึกษาพบว่า หมู่บ้านหนองใหญ่ เป็นหนึ่งในอีกหลาย ๆ หมู่บ้านในท้องถิ่นภาคต่างๆ ของไทยที่อยู่ในช่วงของการเปลี่ยนผ่านจากความเป็นชุมชนเกษตรกรรมไปสู่ความเป็นชุมชนเมืองในทุก ๆ ด้าน ทั้งที่เป็นวิถีการผลิต วิถีชีวิต และการให้คุณค่าทางวัฒนธรรม เป็นต้น การปรับตัวเพื่อตอบรับกับการเปลี่ยนแปลงจึงเป็นปฏิกิริยาที่แสดงออกผ่านอาชีพ วิธีคิด และวิถีชีวิต ด้วยเช่นกัน

เกษตรผสมผสาน เป็นหนึ่งในปฏิกิริยาของการปรับเปลี่ยนในเชิงอาชีพ ที่พบว่ามีจุดกำเนิดจากผู้นำหมู่บ้าน ผ่านการเชื่อมต่อประสบการณ์จากปราชญ์ชาวบ้านในจังหวัดใกล้เคียง ในช่วงต่อมาก็ได้รับการกระตุ้นและจุดความสนใจโดยองค์กรพัฒนาเอกชน และหน่วยงานของรัฐอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้พัฒนาการ

Copyright by Mahidol University

ของกระบวนการรวมกลุ่มขององค์กรชุมชนในภาคอีสานเอง อย่าง เครือข่ายอุ้มชูไทยอีสาน ก็เป็นส่วนหนึ่งของพลังขับเคลื่อนด้วยเช่นกัน

ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของการทำเกษตรผสมผสานตลอดระยะ 10 ปีที่ผ่านมา พบว่าเกษตรผสมผสาน เป็นทางเลือกในเชิงอาชีพที่มีลักษณะสัมพัทธ์ (relative) อยู่กับอาชีพอื่น เช่น หมอนวดแผนโบราณ, ค้าขาย, งานก่อสร้าง, รับจ้างทั่วไป เป็นต้น มิได้เป็นทางเลือกในเชิงอาชีพที่มีความสัมบูรณ์ (absolute) ในตัว โดยมีอุดมการณ์เบื้องหลังที่ทำก็เพื่อเป็นหนทางหนึ่งที่จะช่วยลดภาระรายจ่ายด้านอาหาร ในบางครั้งอาจมีรายรับเล็กๆ น้อยๆ จากการขายผลผลิต เกษตรกรที่ทำเกษตรผสมผสานมิได้มีอุดมการณ์เบื้องหลังที่ชัดเจนในเรื่องของการปฏิเสธการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอก อย่างปุ๋ยเคมี หรือสารเคมีกำจัดศัตรูพืช หรือการจัดกิจกรรมต่างๆ ในไร่นาให้เกื้อกูลกัน ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความคลาดเคลื่อน (misleading) ในการให้ความหมาย หรือการทำความเข้าใจในตัวของเกษตรผสมผสานระหว่างชาวบ้าน (คนใน) กับ องค์กรส่งเสริม (คนนอก)

ภาพความเคลื่อนไหวของการทำเกษตรผสมผสานในหมู่บ้าน เกิดขึ้นในภายใต้เงื่อนไขที่มีการปรับเปลี่ยนตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ซึ่งสามารถแบ่งเงื่อนไขออกเป็น 1) เงื่อนไขร่วม หมายถึง เงื่อนไขที่เกิดขึ้นกับทุก ๆ คนในพื้นที่ ได้แก่ เงื่อนไขทางด้านนิเวศวิทยา ; น้ำฝน และทรัพยากรดิน เงื่อนไขทางด้านวัฒนธรรม ; ทัศนะต่อธรรมชาติ และคุณลักษณะของเกษตรผสมผสาน เงื่อนไขด้านสังคม เศรษฐกิจ และประชากร ; กรรมสิทธิ์ในที่ดิน ขนาดที่ดิน และลักษณะของพื้นที่ เงินทุนและแรงงาน ข่าวสารและสื่อ บรรทัดฐานทางสังคม ตลาดและผลผลิต และเงื่อนไขด้านนโยบายของรัฐ 2) เงื่อนไขเฉพาะ หมายถึงเงื่อนไขที่เกิดขึ้นกับเฉพาะบางคน หรือบางท้องถิ่น ได้แก่ เงื่อนไขด้านวัฒนธรรม ; ความเชื่อมั่นต่อความคิดตนเอง เงื่อนไขด้านสังคม เศรษฐกิจ และประชากร ; องค์กรท้องถิ่น ผู้นำ องค์กรภายนอก

เงื่อนไขทั้ง 2 กลุ่มข้างต้น จากงานศึกษานี้ทำได้แต่เพียงชี้ให้เห็นถึงผลกระทบ (ในเชิงบวก/ลบ/ไม่กระทบ) ต่อการขยายตัวของการทำเกษตรผสมผสาน และจำแนกเงื่อนไขย่อย ๆ เพียงแค่เป็นเงื่อนไขที่จำเป็น (necessary conditions) เท่านั้น ไม่อาจชี้เฉพาะไปถึงความเป็นเงื่อนไขที่พอเพียงได้ (sufficient conditions)

Copyright by Mahidol University